

NIEUWSBRIEF 140

Een uitgave van de Stichting Drukwerk in de Marge, ISSN 1382-1962, april 2012

Van het bestuur

Projecten

In 2015 bestaat Drukwerk in de Marge 40 jaar. Het bestuur is voorzichtig begonnen plannen te ontwikkelen om dat jubileum kracht bij te zetten. Eén van de plannen is het organiseren van een grootschalig drukproject, waar zoveel mogelijk drukkende contribuanten aan deelnemen. Nadere berichten volgen te zijner tijd. Ondertussen ondersteunt Drukwerk in de Marge natuurlijk graag andere, particulier georganiseerde drukprojecten. Bent u bezig met het opzetten van een project? Aarzel dan niet contact op te nemen met de stichting. We helpen u graag met raad en daad, bijvoorbeeld bij het bereiken van zoveel mogelijk potentiële deelnemers.

Rondleiding *The printed book*

Op zondag 29 april organiseert Drukwerk in de Marge een speciale rondleiding over de tentoonstelling *The printed book. A visual history* bij de Bijzondere Collecties in Amsterdam.

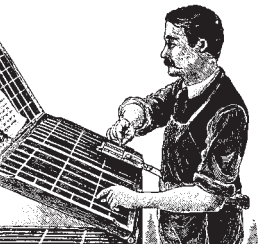
Als een canon van de westerse boekvormgeving laat deze overzichtstentoonstelling het gedrukte boek in al zijn verschijningsvormen zien. Er zijn beroemde werken te zien van drukkers als Nicolas Jenson, Aldus Manutius, Christoffel Plantijn en Giambattista Bodoni. De meeste aandacht krijgt het moderne, industrieel vervaardigde boek met ontwerpers en kunstenaars als Fernand Léger, El Lissitzky, A.M. Cassandre, Jan Tschichold en Irma Boom. Door de tijd heen laten drukkershandboeken iets van het proces zien, en plaatsen kalligrafieboeken en letterproeven de letter in een breder kader.

Tegelijk met de tentoonstelling is *Het boek van het gedrukte boek: een visuele geschiedenis* verschenen, samengesteld door Mathieu Lommen, conservator grafische vormgeving bij de Bijzondere Collecties.

De rondleiding door Mathieu Lommen start om 13.30 uur. Vanaf 13.00 uur biedt

Drukwerk in de Marge u graag een kopje koffie aan.

Deelname aan de rondleiding is gratis; alleen voor toegang tot de tentoonstelling dient betaald te worden (vergeet uw Museumkaart niet). Een entreebewijs geeft ook toegang tot het aangrenzende Allard Pierson Museum.

Opgave is mogelijk tot en met maandag 23 april door een bericht te sturen naar redactie@drukwerkindemarge.org, of een kaartje naar Drukwerk in de Marge, Herengracht 51, 1015 BC Amsterdam.

Het maximale aantal deelnemers is beperkt, dus wacht niet te lang met aanmelden!

Bij het omslag

Het omslag is deze keer door de redactie verzorgd: Sander Pinkse zette, Alex Barbaix drukte.

Mooi Marginaal 2010–2011

Op 1 april aanstaande sluit de inzendtermijn voor alweer de vijfde editie van de manifestatie Mooi Marginaal, de mooiste marginale drukwerken van de afgelopen twee jaar, 2010 en 2011, vervaardigd in Nederland en België.

Velen hebben reeds ingezonden, maar teneinde diegenen die nog niet ingezonden hebben voor deze vijfde editie te enthousiasmeren dit alsnog te doen, **is de inzendtermijn met een maand verlengd tot 1 mei 2012**. De feestelijke openingsmanifestatie vindt eind dit jaar op vrijdag 30 november als vanouds weer plaats in Haarlem, alwaar alle bekroonde inzendingen het eerst tentoon worden gesteld. Daarna zullen ze een tocht maken langs diverse tentoonstellingsplaatsen in Amsterdam, Den Haag, Groningen, Maastricht, Brussel en Antwerpen.

De (onafhankelijke) jury bestaat dit jaar uit Johan Deumens, Erik Michiels, Ronald Rijkse, Brigitte Slangen en Johan de Zoete. Zij zullen spoedig na de sluitingsdatum van inzending samenkomen om de mooiste, meest interessantste en best gemaakte inzendingen te bekronen.

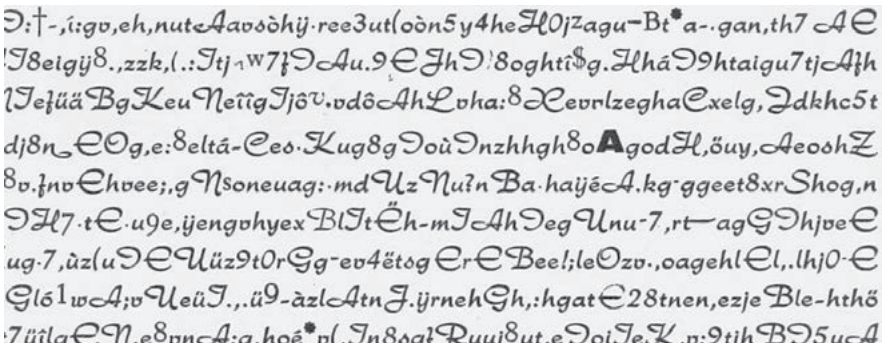
Van de bekroonde inzendingen wordt ook dit jaar weer een catalogus gemaakt; ook zullen alle inzendingen weer op de website worden getoond.

Graag roepen wij alle oud-Mooi-Marginaal-inzenders die dit voor Mooi Marginaal 5 nog niet deden en alle marginale drukkers/uitgevers die hier nog nooit toe over gingen, op hun mooiste drukwerk(en) uit 2010 en 2011 in te zenden. Het maximale aantal drukwerken dat per drukker/uitgever mag worden ingezonden bedraagt drie. Op de website www.mooimarginaal.nl vindt u de voorwaarden, alwaar ook het inzendformulier gedownload kan worden. Uw inzending kunt u opsturen naar de Stichting Laurens Janszoon Coster, Postbus 3316, 2001 DH Haar-

lem. U krijgt na aankomst omgaand een ontvangstbevestiging toegestuurd. Het bestuur van de Stichting Laurens Janszoon Coster spreekt de hoop en verwachting uit, dat de manifestatie Mooi Marginaal 5 een waardig en prachtig vervolg zal worden van de reeks eerdere manifestaties en roept alle Nederlandse en Belgische margedrukkers op met hun inzendingen daartoe bij te dragen.

Varia bibliofilia

Pastei De eerste keer herinner ik me nog als de dag van gisteren. Nee, niet *die* eerste keer, en bovendien, Cats zei het al: Het soet en suur van 't egte bed / dient in stilte weggezet... Jan Keijser had voor zijn binnendrukkerij een Korrex op de kop getikt. Het was een beetje passen en meten naast de Victoriadegel en de monumentale kniehevelpers. Essentieel was dat de bokken aan de zijkant bruikbaar bleven en om te demonstreren dat zulks het geval was, trok ik de bovenste kast naar voren. Dat was dus een dikge vulde halve kast en de gevolgen waren spectaculair. Toen begreep ik ook waarom Frans de Jong kasten had waarop aan de voorkant in grote letters stond: 'Let op, dit is een halve kast'... Een tijdje geleden was ik thuis een keer iets te nochalant en daar ging een complete kast Rondo. Een lullig klein corps en ik zag maar één uitweg: alles in de zethaak en aan de hand van een drukje de boel weer terugsorteren.

Ɔ:†-,i:gv,eh,nuteAavōdhij·ree3ut(ōdn5y4heH0)zagu-Bi* a-gan,th7 AE
!8eigy8.,zzk,(.:Tj1w7fD Au.9EJhD'8oghti8g.HhāD9htaigu7tjAfh
!JeJüāBgKeuNeiigJjōv.vdōAhLpha:8XevrlzeghaExelg,Zdkhc5t
dj8n EOg.e:8eltā-Ceo.Kug8gDoūDnzhghg8oA godH,öuy,AeoshZ
8v.fnoEhvee;,gNsonuag:·mdUzNu?nBa.haijēA.kg.ggeet8xrShog,n
D H7.tE.u9e,ijengohyexBtJtEh-mJcAhDegUnu-7,rt-agGdhjveE
ug-7,üz(u)EÜz9t0rGg-ev4ētsgErE Beel;le0zo.,oagehlEl,.lhj0-E
G161wA;vUeüJ.,,ü9-äzlcAtnJ.ijrnehGh,,:hgatE28tnen,ezjeBle-hthö
7üilaE N.e8nncA:g hoē*nl. In8aatQuui8ut.eDoiTe.K.n:9tihB95ucA

Waarom kom ik hier op? De laatste tijd zijn er minstens drie 'advertenties' op de website van SdM verschenen in de trant van: 'Ik heb vijf zetkasten vol met letters. De zetkasten wil ik graag leeg verkopen, dus wie weet iemand die belangstelling heeft voor letterlood?', en: 'Ik heb 11 lades vol loden letters van 2 lettertypes, Nobel en Folio. De lades zijn zelf niet koop, enkel de letters'. Wat stellen die mensen zich daar nu bij voor? Dat je met zo'n elf maal honderdelf plastic zakjes aankomt en alles gaat zitten overpakken? Wonderlijk.

Kickstarter Russell Maret is naast letterontwerper en drukker ook een romanticus. Hij ontwierp een digitale letter, de Cancellaresca Milanese en de bijbehorende romein de Gremolata. Zijn ontwerp is gebaseerd op een letter die voor het eerst in 1541 te Milaan werd toegepast in boeken van Giovanni Antonio Castiglione. Niks mis mee, maar hij bedacht vervolgens dat hij dit ontwerp ook als privéletter voor zijn pers in ouderwetsch lood wilde hebben. In de Dale Guild Type Foundry kwam hij in contact met Micah Currier and Dan Morris en al experimenterend met de nodige aanpassingen van het digitale ontwerp aan de eisen van een loden equivalent, leek zijn ideaal werkelijkheid te kunnen worden. Maar er was een oud en bekend probleem: geld. Hiervoor wendde Maret zich tot *Kickstarter*, een website die iedereen met woeste plannen in staat stelt daarvoor reclame te maken en door middel van bescheiden donaties van zoveel mogelijk mensen geld bij elkaar te krijgen. Zijn streefbedrag was \$ 25.000, maar toen hij dit bedrag al binnen één dag(!) bij elkaar had werd de lat snel hoger gelegd. De stand is – op het moment dat ik dit schrijf, namelijk 29 maart – \$ 45.617 en er zijn nog vijftien dagen te gaan. Zie voor alle details de volgende link: <http://www.kickstarter.com/projects/2094022925/gremolata-and-cancellaresca-milanese>

Sander Pinkse attendeerde me op dit project en schreef daar wat zuinig bij: ‘Ik heb er gemengde gevoelens bij. Je zou met \$ 45,000 dollar misschien ook wel interessantere dingen kunnen doen dan het realiseren van een *proprietary typeface*.’ Natuurlijk heeft hij daar gelijk in, zoiets is niet meer van deze tijd, maar toevallig heb ik een romantische inborst en het spreekt mij wel aan. Het zou interessant zijn hierover in de *Nieuwsbrief* wat meningen van anderen te kunnen lezen. Wie neemt de handschoen op, want aan mij heeft Sander dus niks...

Tentoonstelling Al was de bespreking van het *Ideale Boek* door Frans A. Janssen in *De Boekenwereld* 27, no. 4, niet onverdeeld positief, hij zal toch zeker – net als u en ik – met heel veel plezier de tentoonstelling in Museum Meermanno bekeken hebben. Royaal gepresenteerd, informatieve bijschriften, fraaie silkscreens van bijvoorbeeld bladen van de *Chassidische Legendes*, en bovendien ruime gelegenheid om exemplaren van geëxposeerde boeken ter hand te nemen. Met weemoed moest ik daaraan denken toen ik onlangs *The printed book. A visual history* bij de Bijzondere Collecties te Amsterdam bezocht. Over de selectie van 127 boeken uit een totaal van de vier miljoen banden die de UB naar eigen zeggen bezit, zal ik me niet uitlaten. Want hoe integer de samenstellers ook te werk zijn gegaan, iedere bezoeker mist wel een paar van zijn persoonlijke favorieten. Hoewel, mijn vingers jeuken natuurlijk als ik zie dat van mevrouw Boom maar liefst twee producten zijn geselecteerd, waarvan er bij een wordt opgemerkt: ‘In deze opdracht voor een staatsbedrijf zijn

alle regels voor leesbaarheid [...] provocatief overtreden'. Petje af hoor, dame. Nee, waar ik echt van geschrokken ben, is hoe een bureau voor tentoonstellingsontwerpen – in dit geval Experimental Jetset (Nomen est omen) – werkelijk al het kijkplezier kan vergallen. Lees en huiver. In principe is de ordening chronologisch. Dat wil zeggen: de boeken staan stijf en strak tegen een wand, zonder enige toelichting of wat, terwijl op het glas voor de boeken in monstercijfers het jaar staat waarin het boek geproduceerd is. Voor de titels en de uiterst beknopte toelichtingen moet je een krantje met je meevoeren. Is dit al erg, een van de UB-medewerkers had kennelijk per ongeluk bij de besprekingen het begrip 'Dewey Decimale Systeem' laten vallen; het systeem waarmee alle boeken systematisch toegankelijk gemaakt kunnen worden. Dat was 'phage spek' (Lucebert) voor de Jetset. Daarmee konden zij die saai opstelling opleuken! En zo werden er in de ruimte dwars door de tussenmuren heen drie 'Deweystralen' van platte vitrines neergezet, die – uiteraard met terzijdeschuiving van de chronologie – eveneens met boeken werden gevuld. Om de suggestie van de chronologie toch vast te houden zijn op de plekken waar die Deweyboeken hadden moeten staan witte kartonnen dozen neergezet, ook uitbundig op het glas becijferd. Wat een droefenis, terwijl er toch echt hele mooie en interessante boeken te bewonderen zijn.

Waar ik in eerste instantie straal over heen gekeken had, was een potsierlijke vitrine bij de uitgang van het gebouw. Daarin kun je de maquettes van plakband, paperclips en wat dies meer zij bewonderen van de wijze waarop het concept langzaam vorm kreeg. *Very Experimental indeed!*

Kees Thomassen

Marginaal drukwerk & een warm bad

Ze stonden al lange tijd mooi bij elkaar, boven in een volle boekenkast. Af en toe werd een cassette tevoorschijn gehaald en gingen de fleurige druksels door begerige handen van een vriend die zo'n projectdoos eens mocht inzien, handschoentjes aan. Maar daarna weer op de plank, uit het volle licht.

In de loop van de jaren die ik als drukker in de marge actief ben, bleek ik, na een vluchtige inventarisatie, aan zo'n vijfendertig (lees 35) projecten te hebben meegedaan. Te beginnen met *De polyglotte melkboer* (1991), via bijvoorbeeld *De grote Nederlandse letterproef* (1998), *Wisselende contacten* (2003-2005) naar *Ontmoetingen op papier* (2012). Projecten waaraan meerdere collegadrukkers meededen, om een vijftigjarige, zestigjarige, tachtigjarige een vriendendoos te bezorgen. Of wanneer een inventarisatie van de ingebruik zijnde loden letters de rode draad voor een project vormt. Een afscheid, herdenking van een bekend dichter: een aanleiding om gezamenlijk aan de slag te gaan bleek er regelmatig te zijn.

Mijn pers De Vier Seizoenen bestaat dit voorjaar vijftientwintig jaar. Daarom organiseerde ik een tentoonstelling, dit keer niet met mijn eigen drukwerk alleen. Nee, ik vond het een mooie gelegenheid al die verzamelde projectdozen, cassettes en fraai gebonden boeken uit de kast te halen en in het volle licht te zetten. Mijn bijdragen en al die andere fraaie druksels vormen een gevarieerde catalogus van wat drukkers in de marge technisch kunnen en aan creativiteit te berde brengen.

Twee weken lang, rondom de boekenweek, was op de bovenverdieping van mijn oude werkgever boekhandel Godert Walter al dat fraais te zien. Uitgestald in vitrines spatte de rijkdom aan vormen en het drukkersplezier de ruimte in. Op de zaterdag gingen de vitrines open. Belangstellenden mochten de cassettes, boeken en dozen ter hand nemen en inzien, handschoentjes aan. Een groot succes, dat was het. Veel liefhebbers van het fraaie drukwerk stroomden toe en genoten. En vroegen over het hoe en waarom. Die belangstelling, ik kon er goed tegen. Het overkwam me als een warm bad. Aardig was het te ontdekken dat het verhaal dat achter elke project schuilt tenminste zo interessant gevonden werd. En al die contacten die eruit zijn ontstaan. En niet alleen in Nederland.

Tegelijkertijd met de tentoonstelling *De Vier Seizoenen – 25 jaar in Projecten* liep bij antiquariaat Berger & De Vries in Groningen de tentoonstelling *Mooi Marginaal*.

Elze4 ter Harkel

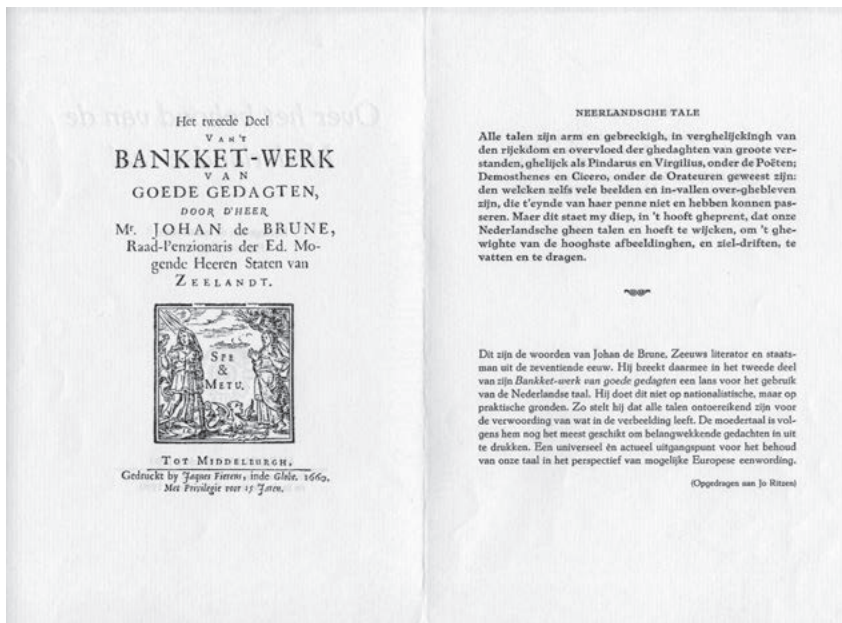
Foto: Jos Keller

'Het mooiste van een boek zijn de katernsignaturen'

IN MEMORIAM PIET VERKUIJSSE (1943–2012)

Op 20 februari jl. overleed Piet Verkuijsse, oud-docent Neerlandistiek en Boekwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam, oud-conservator a.i. van de Artis Bibliotheek en recensent van margedrukwerk. Ruim een jaar daarvoor was hij ernstig ziek geworden, hoewel je dat nauwelijks aan hem merkte. Uiteindelijk bleek zijn strijd vergeefs te zijn.

Eind jaren tachtig leerde ik Piet kennen. Bert van Selm stelde hem aan mij voor na een bijeenkomst in de Universiteitsbibliotheek Amsterdam. Dat moment is me altijd bijgebleven. Nog zie ik hem staan, omhuld door sigarettenrook, met een sceptische, wat afstandelijke, onderzoekende blik en, heel opvallend in die omgeving, in een driedelig grijs pak. Alleen de rook vervloog in de loop der tijd. Sindsdien ontmoette ik hem regelmatig. Bert was vol lof over Piet en raadde mij in 1990 aan om hem te vragen een tekstje te leveren voor een demonstratiedruk ten behoeve van de manifestatie 'Papieren Erfgoed' in de Zeeuwse Bibliotheek. Prompt leverde hij een toepasselijke, beknopte tekst van de Zeeuw Johan de Brune, die hij kort toelichtte en besloot met: 'Opgedragen aan Jo Ritzen'.

Piet Verkuijsse, *Over het behoud van de Nederlandse taal, Bijdrage aan de manifestatie Papieren Erfgoed*, Middelburg, De Ammoniet 1990

JIJ, HET BOEK

5

ik, hèt boek

wil begrepen worden!

Ik ben immers net als een mens: ik heb iets te vertellen, zowel verbaal als non-verbaal. Soms ben ik een open boek, soms kan ik liegen alsof 't gedrukt staat. Ik word nogal eens verkeerd geïnterpreteerd, vooral als de lezer niet op mijn non-verbale gedrag let. Volg dus eerst maar eens een cursus **analytisch - bibliografische therapie!**

Begin me niet meteen te lezen, maar kijk eens naar me, raak me eens aan, voel aan mijn omslag. Doe me voorzichtig open. **Nee, niet kraken!** Eerst de franse titel, dan pas de titelpagina. U weet nu hoe ik heet en u mag dus verder gaan. Let op mijn opmaak, de gulden snede van mijn bladspiegel, het toegepaste typografisch materiaal, mijn papier, inkt en bindwijze. Dat alles vertelt even veel over mij als mijn letters, woorden en zinnen. Een analytisch-bibliografische beschrijving is als 'n petrarkistisch vrouwenportret: van kopregel tot voetnoot, van titel tot colofon, van custode tot fingerprint moet ik beschreven worden. Als dat goed gebeurt, geef ik mijn geheimen bloot. Ik – ik, het boek – ga nu met een echte biblioloog **in bibliografische zelfanalyse.**

A

ik,

Die opdracht typeerde hem. Hij was een ongeëvenaarde purist, niet alleen in de analytische bibliografie, maar ook in taalgebruik. ‘Op onderwijs kan best nog flink bezuinigd worden’, had minister Jo Ritzen kort daarvoor nog in een NRC-artikel beweerd. Piet was het daar dus volslagen mee oneens, hij ervoer in zijn docentschap de achteruitgang in kennis en vaardigheden van het Nederlands bij zijn studenten en met zijn bekende grijs voegde hij de ‘opdracht’ toe. Tot zijn voldoening viel die opdracht tijdens de manifestatie bij het verspreiden van het vlugschrift duidelijk op en was bovendien aanleiding tot aangename discussies. Helaas heeft het niet mogen helpen getuige de hedendaagse oordelen over het onderwijs.

Het was niet toevallig dat Piet met een tekst van de Zeeuw Johan de Brune kwam. Hij was zelf in Zeeland geboren, op een boerderij in Groede. Zeeuwse boer is hij niet geworden, zo’n bestaan trok hem totaal niet. ‘Liever met boek in een hoek, dan achter de koeien of op het land’, zoals hij zijn keuze voor Neerlandistiek fundeerde. Wel *schreef* hij veel over Zeeuwse zaken, waarvan hier op zijn minst zijn doorwrochte, descriptieve bibliografieën van Mattheus Smallegange en Johan de Brune genoemd moeten worden.

Niet lang na mijn eerste kennismaking met Piet, overleed Bert van Selm in het voorjaar van 1991 na een kortstondiger, maar vergelijkbaar ziekbed. Het vlugschrift over Johan de Brune was mijn eerste samenwerking met Piet, na deze Zeeuwse manifestatie en het overlijden van Bert volgden nieuwe drukavonturen.

Ik, het boek

De samenwerking met Piet werd in de loop der tijd steeds hechter. Al onze activiteiten bleken voor mij inspirerend te zijn, maar sommige projecten springen er uit. Bij enkele ervan wil ik hier stilstaan.

Als eerste *Ik, het boek*. Onwillekeurig voel ik me altijd blij als ik dit boek zie, een werk waaraan voor mij zóveel dierbare herinneringen kleven. Het begon met een werkgroep analytische bibliografie, waarin Piet zijn eigen fascinerende ‘boekwiskunde’ doceerde. Van die kunst wilde ik meer weten, maar mijn conclusie na afloop van zijn colleges was dat ik boeken toch liever maak dan beschrijf. Voor hem gold het omgekeerde. Het was mij namelijk na lang aandringen één keer gelukt hem met een zethaak aan de bok te krijgen. Vanachter mijn computer zag ik dat wonder in de drukkerij aan. Niet lang overigens, want al na een half uur hoorde ik hem roepen dat hij van dat zetten ‘een lam handje’ kreeg. Hij legde de zethaak voorgoed neer. Hij gaf mijn vak op, zoals ik het zijne, toen ik hem bij het einde van de werkgroep voorstelde om als alternatieve eindopdracht een boekje te maken dat zichzelf zou beschrijven, in plaats van vele boeken in bibliotheken te gaan beschrijven. Hij stemde in en dat heb ik vervolgens geweten. Ik wilde namelijk iets maken dat zich volgens zijn systeem niet fatsoenlijk in zijn formules zou laten vangen. Hij leverde een geestige tekst, die mij op mijn beurt bijzonder veel onvoorziene zet- en drukproblemen opleverde en die mij uiteindelijk heel wat meer tijd gekost heeft

dan nodig geweest zou zijn voor het beschrijven. Maar na maanden zetten, lukte het uiteindelijk wel. Precies op zijn verjaardag kon ik hem op 27 januari 1995 de uitgave overhandigen en ook Gisella, zijn partner, die op de achtergrond als ‘Sint[*e*] Mecoenates’ fungeerde, haar eigen 25 bijzondere exemplaren.

Het was een buitengewoon inspirerende ervaring geweest. Enige tijd daarna maakten we samen een ‘bibliografische boekenlegger’. In die tijd had ik een fraai plaatwerk gevonden met meer dan duizend zeer goed clichereerbare lijnafbeeldingen uit de vijftiende tot de negentiende eeuw. Daarin vond ik een fraaie gravure van Hans Burgkmaier (1473–1531), maar in de summiere beschrijving ontbrak de bron. We wilden die achterhalen en besloten dat door middel van een prijsvraag te doen. Piet leverde een tekst waarin hij opmerkte dat het mooiste van een boek de katersignaturen zijn, echt een opmerking die je alleen van hem kon verwachten. We stuurden de boekenlegger rond en Anna Simoni (van de British Library) was de eerste die met de oplossing kwam en zo een exemplaar van *Ik, het boek* won.

Bibliographicus Analyticus Non Legit

Een analytisch-bibliografische beschrijving is als 'n petrarkistisch vrouwenportret: van kopregel tot voetnoot, van titel tot colofon, van custode tot fingerprint moet ik beschreven worden. Als dat goed gebeurt, geef ik mijn geheimen bloot.

(Petrus Dominacrus over het beschrijven van boeken.)

A

EN

Petrus Dominacrus onderricht leerlingen.

Anal. Bibl.

EN analytisch bibliograaf (ab) leest dus niet, als we magister Petrus Dominacrus begrijpen, maar wat doet ab dan wel? Schrijven misschien? Soms, over het vak bijvoorbeeld, maar dat schrijven is slechts een middel, beschrijven is waar het om draait. Het gaat ab niet om de inhoud, maar om het boek als object. Zo zijn de katersignaturen voor Dominacrus niet voor niets het mooiste van een boek (*libri pulcherrima pars sunt signaturae quaternionum*) en wordt zijn definitie voor het boek: *Liber sunt quaterniones flo compactae*, dus katernen met een touwtje, als grensverleggend gezien binnen de humaniora. Volgens Petrus Dominacrus is

de

Bibl. Anal.

Fol. 2

de analytische bibliografie dan ook de moeder van alle wetenschappen. Laaft u daarom aan deze vruchtbare bron van kennis. Ter aanmoediging wordt u hierbij uitgenodigd het volgende vraagstuk op te lossen: wat is de *short-title* van het boek waarin de illustratie van de keerzijde voor het eerst gepubliceerd werd? U kunt uw oplossing tot en met zaterdag 29 november 1997 inleveren bij 'Boekwinkel Minotaurus' in Amsterdam (St. Antoniesbreestraat 3-d). U dingt dan mee naar één van de drie door de auteur gesigneerde exemplaren van 169508-a1 * v : a2 A2 ier - b1 = b2 A3 pSti hêt contemporaine handboek voor a b1 St. Meccenates

A2

Voor- en achterzijde van de 'bibliografische boekenlegger'

Groeiboek

Het boekenverleden is een goudmijn voor de historisch geïnteresseerde margedrukker en Piet verraste vaak met vondsten en voorstellen. Zo ontstonden geregeld nieuwe, spannende producties. Een bijzondere herinnering bewaar ik aan zijn *Groeiboek*-bijdrage. ‘Ja, ik heb wel iets’, was zijn wat peinzende reactie op de uitnodiging een hoofdstuk te verzorgen. Korte tijd daarna kwam hij met een bundel papier langs. Ik wist niet wat ik zag toen hij zijn verhaal toelichtte aan de hand van een reeks eindeloze, volstrekt ontoegankelijke tabellen op aan elkaar geplakte A4-tjes. Dat kon toch niet de bedoeling zijn van opname in het hoofdstuk, maar hij leek bloedserieus te zijn of was het toch een grap? Wat later kwam hij langs met samenvattende tabellen, die niet alleen met de hand gezet zouden kunnen worden, maar ook de lezer in één oogopslag informeerden.

Piet deed in die tijd onderzoek naar variaties in formaat en toegepast lettertype in diverse genres drukwerk, waarbij hij op zijn eigen wijze gebruik maakte van het nog steeds groeiende STCN-bestand. Hij zocht naar omslagpunten in het formaat van uitgaven en van toegepaste lettertypes als indicatie voor veranderende ideeën van uitgevers en drukkers over het leespubliek. Volgens de geldende opvattingen zou voor Nederlandstalige teksten die een groot publiek moesten bereiken, tot ver in de achttiende eeuw altijd het gotische lettertype gebruikt zijn. Tot zijn eigen verbazing bleek uit zijn omvangrijke uitdraaien de romein dominant te zijn (zelfs drie keer vaker toegepast zijn dan gotisch!). Zo vond hij meer opvallende zaken met zijn benadering en op zijn bekende ironische manier zette hij in dat hoofdstuk vervolgens kritische vragen bij zijn vondsten.

Voor mij was deze bijdrage een kenmerkend voorbeeld van de minutieuze, kritische en scherpzinnige wijze waarop hij onderzoek deed. Vaak verbaasde ik me ook over zijn ongelooflijke productie, die in contrast leek te staan met zijn doorgaans luchtige verwijzing naar zijn nieuwste vondsten.

Plaatjes Kijken

Als derde voorbeeld zijn Bert van Selm-lezing *Plaatjes Kijken* uit 2003. Daarvan zou ik een boekuitgave maken. Toen hij met de eerste versie van zijn lezing de drukkerij binnenkwam, had hij, net als bij zijn *Groeiboek*-bijdrage, een overweldigende hoeveelheid materiaal bij zich. Ik stond perplex, want hij legde naast een uitgebreide tekst ook nog eens dertig afbeeldingen op tafel. Of ik dat maar even wilde opnemen. Het krappe budget van de Stichting Neerlandistiek bood nauwelijks mogelijkheden voor meer omvangrijke uitgaven en deze hoeveelheid tekst en beeld leek me niet haalbaar. Uiteindelijk lukte het gelukkig toch door er twee boekjes in één omslag van te maken, waarbij tekst en afbeeldingen naast elkaar raadpleegbaar waren. Binden tegen hoge kosten kon vermeden worden door beide boekjes met de cahiersteek in te naaien.

Bij verschijning van de uitgave in 2003 was *Plaatjes Kijken* meteen uitverkocht.

Al langer had Piet behoefte aan een herdruk en in oktober afgelopen jaar besloten we de mogelijkheden voor herdruk echt te onderzoeken. Hij voerde een snel ‘marktonderzoek’ uit en Drukkerij Mostert & Van Onderen in Leiden bleek nog over de bestanden van de eerste uitgave te beschikken. In november voltooiden we herdruk en afwerking. Het was heel verademend om, ondanks zijn ziekte, toch nog als vanouds samen iets te maken en niet te blijven steken in machteloze overpeinzingen over het lot.

Eind november bracht ik samen met een vriend de voltooide oplage naar Nieuwkoop. Piet zat klaar met de geadresseerde enveloppen en gedrieën hebben wij de verzending gereedgemaakt. Aan Piet was weer weinig te merken van zijn ziekte, althans, hij deed gewoon alsof er niets aan de hand was. Wel had hij had last van zijn handen (en voeten), een gebruikelijke bijwerking van de medicatie, maar ook dat liet hij niet merken. We brachten daarna de verzending naar het postkantoor en samen met Gisella gingen we de goede afloop vieren met een etentje in zijn favoriete restaurant in Nieuwkoop. We hebben die avond heerlijk gegeten en vooral veel gelachen. Geen mens die ons daar zag zitten, kon maar enigszins vermoeden dat Piet op dat moment zeer ernstig ziek was.

Piet Verkrujssse
(foto: Gisella Klein,
20 augustus 2011)

Afscheid

Op 11 februari vertrokken mijn vrouw en ik naar San Francisco om onze jongste, pasgeboren kleinzoon te verwelkomen. Donderdagmiddag 10 februari belde ik hem nog voor ‘een update’ zoals hij dat noemde. Zij waren net teruggekomen van het ziekenhuis en Gisella nam op. De kleur van haar stem verried de uitslag. ‘Het is afgelopen’, waren zijn eerste woorden. Verbijsterd luisterde ik, maar kon het niet geloven. Net als het afgelopen jaar was de discrepantie tussen de wetenschap van zijn ziekte en zijn verschijning en stemgeluid te groot. Noodgedwongen namen we telefonisch afscheid. In het vliegtuig nam ik me voor hem te schrijven en uitvoeriger te bedanken voor alle genoten vriendschap, collegialiteit en inspirerende hulp. Voor mijn gevoel had ik daar nog tijd voor, maar via de webmail bereikte me bij aankomst een uitnodiging voor een bijdrage aan een Liber Amicorum. Ik begreep dat er nauwelijks tijd resteerde en pas toen drong echt door dat ons telefonische afscheid definitief geweest was. Op zaterdag 25 februari werd Piet onder overweldigende belangstelling in Driehuis gecremeerd.

Betekenis

Piet heeft vele sporen nagelaten in de margewereld. Zo was hij een van de medeoprichters van de Stichting Minotaurus Boekwinkel en zat hij in het bestuur daarvan. Ook stond hij altijd klaar voor het openen van tentoonstellingen – bijvoorbeeld in de Zeeuwse Bibliotheek – én kon je altijd een beroep op hem doen voor een toespraak bij speciale gelegenheden. Vanuit zijn grote kennis van boek- en drukgeschiedenis wist hij dan steeds weer een boeiend en geestig betoog te houden. Bovendien was hij al vanaf de jaren zeventig een enthousiast, maar kritisch recensent van margedrukwerk.

Als docent was hij inspirerend, als je tenminste je zaken deed. Hij kon ook heel onderkoeld, maar bijzonder duidelijk zijn mening over gebrek aan kwaliteit of inzet naar voren brengen. Zoiets wilde je niet meemaken. Ik heb hem niet alleen als inspirerend, maar ook als buitengewoon stimulerend ervaren. Zo toonde ik hem een keer een net aangetroffen uniek, negentiende-eeuws inventarisatiecahier van verguldmaterialen van de ‘Drukkerij Wed. P. van Waesberge en Zoon’. Het betrof achttiende- en negentiende-eeuwse fileten, handrollen, stempelletter e.d. Met behulp van dat cahier had ik een belangrijk deel van de daarin afgedrukte handmaterialen kunnen traceren.

Uitbundig had ik hem nog niet eerder meegemaakt, maar dat was op dat moment anders. ‘Hierover moet je schrijven in *De Boekenwereld*’, riep hij (als redacteur van dat tijdschrift). Dat leek me eenvoudiger gezegd dan gedaan, maar hij wees me op vakliteratuur en hield me voor dat ik gewoon moest beginnen. Ik liet me meevoeren in zijn enthousiasme en daarna ging het heel snel. Als het nodig was, bleek hij bereikbaar en gaf dan prompt werkzame hints. Het artikel groeide als vanzelf en in korte tijd was het klaar. Achteraf gezien heb ik door zijn stimulans en vooral

door zijn geschonken vertrouwen, mijn grenzen kunnen verleggen. Voor mij een onvergetelijke ervaring.

Het heengaan van Piet betekent voor mij het verlies van een vriend die altijd met raad en daad klaar stond en op wie ik altijd als ‘vanzelfsprekend’ een beroep kon doen voor bijzondere teksten en speeches. De margewereld verliest in Piet een warm pleitbezorger voor alles rond ‘margedrukken’ en de boekwetenschap verliest in hem een erudiete, uiterst kundige en scherpzinnige onderzoeker. Wat blijft zijn dierbare herinneringen, talloze publicaties, bijzondere margedruksels én onuitwisbare indrukken die hij op vrienden en studenten maakte.

Gerard Post van der Molen
(28 maart 2012)

Oproepen en mededelingen

Letterkennis

Wat is het prettig als al onze zetkasten voorzien zijn van een duidelijk leesbaar etiket, waarop de naam en het corps duidelijk leesbaar is. We nemen ons voor eindelijk elke kast van zo’n etiket te voorzien, maar hebben plotseling iets anders aan het hoofd zodat het er weer niet van komt. Nog prettiger: de vorige eigenaar van het lood heeft die etiketten al aangebracht. Waarop de twijfel toeslaat. Horen etiket en letter wel bij elkaar? Probeert die vorige eigenaar ons voor de gek te houden? Waarop we de kast argwanend bekijken en waarschijnlijk ontdekken dat de inhoud van gemengde afkomst is.

Enkele jaren geleden kocht ik een stel kasten met lood dat bestemd was voor de loodpot. Vijf van de kasten bevatten een serie niet onaantrekkelijke kapitalen, te leuk om te vernietigen. De etiketten op de kasten ontbraken en dus heb ik op 17 december 2008 een berichtje ‘Onbekende letter’ op de website van Drukwerk in de

BCDEFGHIJKLMNOP

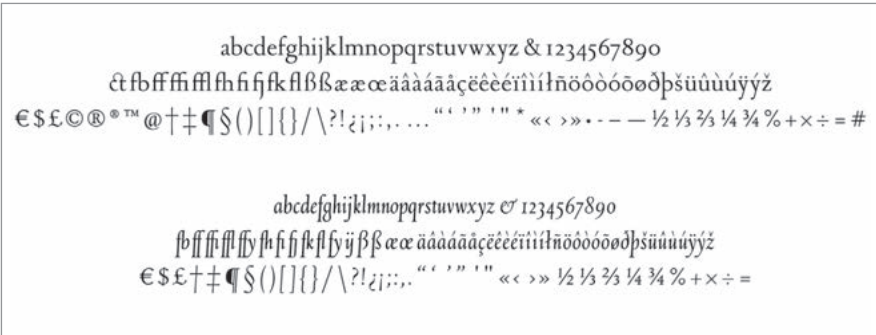
RSTUVWXYZ Æ

34567890

.,:;’!?()•&

Marge geplaatst, met een afbeelding. Er kwamen twee antwoorden, met ook een verwijzing naar www.identifont.com. De letter werd door beide kenners geïdentificeerd als de *Ashley Inline*, van Ashley Havinden (1930). Toch bevredigde het resultaat niet, mijn loodletter was niet precies gelijk aan de getoonde digitale versie, wat het duidelijkst te zien was bij de open (Ashley) en gesloten (loodletter) ampersand. Ik heb deze letter tot dusver slechts eenmaal gebruikt, voor het woord *CONSUL* op het omslag van een boekje uit 2009.

De website van Bleikloetzle (www.bleikloetzle.de) toont afbeeldingen van hun bezit aan loodletters en verwijst naar het boek *Alphabete; Erinnerungen an den Bleisatz* van Georg Kandler (Minner Verlag, Kornwestheim 1995 – een tweede deel is in 2001 verschenen). Het boek bevat 255, meestal Duitse, lettertypen; de afbeeldingen zijn gemaakt naar afdrukken van de loodletter. Verspreid door het boek staan allerlei wetenswaardigheden over letters, ligaturen, accenten enz. En onder nummer 126 vind ik ook mijn ‘onbekende letter’: de *Kreß-Versalien* van Otto von Kreß uit 1923. De *Ashley Inline* blijkt een imitatie. Al met al is *Alphabete* een boek om hebben.

Een van de wetenswaardigheden uit *Alphabete* is de opmerking dat de Duitse Ringel-s (das Antiqua-s) eerst in 1903 is ingevoerd en dat daarvoor de schrijfwijze sz was (bij Frakturschriften is het niet altijd duidelijk de ligatuur bestaat uit ?s of ?z). Dit brengt mij tot een nieuwe vraag aan de kenners van Nederlandse letters. Jan van Krimpens *Romanée* kent twee verschillende tekens voor ß. Wat is de reden hiervoor? Zijn ze allebei in productie geweest? Typografen in een aantal landen zijn bezig om de *Romanée* (voor eigen gebruik) te digitaliseren en hebben beide vormen opgenomen. Misschien heeft Van Krimpen een van de twee teruggetrokken, net zoals de eerste serie sierkapitalen later niet meer is gegoten.

Hans van Eijk

Ingang nieuwe behuizing

Productiehal rollen

AKB-Longs bv verhuisd

Op 27 februari jl. is AKB-Longs, het bedrijf waar we als margedrukkers onze rollen met korting opnieuw kunnen laten bekleden, verhuisd. Het bedrijf groeide uit zijn voegen op de Lammenschansweg in Leiden en men zocht naar een passender behuizing. Die is gevonden in Zoeterwoude-Rijndijk, een dorp dat tegen Leiden aan ligt. Beide foto's geven een indruk van de verbetering. Ter oriëntering: het industrieterrein waar men nu gevestigd is, bevindt zich tegenover de 'Heineken'.

De nieuwe adresinformatie is:

AKB-Longs bv, Energieweg 50 (Grote Polder), 2382 NN Zoeterwoude-Rijndijk
(tevens postadres, het postbusnummer in Leiden is vervallen)
Telefoon 071 5765 200, fax 071 5766 901, e-mail: tools@akblongs.nl
www.akblongs.nl

15% korting!

Alles blijft verder bij het oude, ook de gebruikelijke korting van 10% voor margedrukkers. Voor het bekleden van rollen kun je ook nu weer contact opnemen met Cock Rotteveel. Om deze verhuizing te vieren en de margedrukkers aan te moedigen om langs te komen, biedt de directeur van AKB-Longs margedrukkers **tot 1 augustus een korting van 15%** op nieuw te bekleden rollen van zowel persen als handrollen. Bij het organiseren van collectieve 'rollenacties' blijven (volgens staffeling) hogere percentages haalbaar.

Gerard Post van der Molen

NB Degene die behoefte heeft aan deelname aan een collectieve rollenactie, wordt van harte uitgenodigd dat door te geven: redactie@drukwerkindemarge.org

Nieuw verschenen

Lies Verdenius

Panorama van de ziel

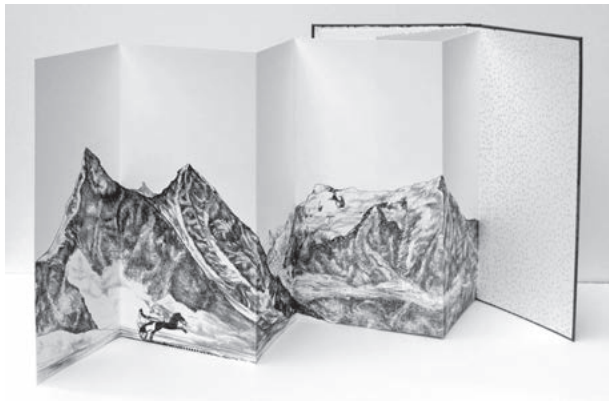
Opnieuw heb ik mij laten inspireren door teksten van Plato en wel uit *Phaedrus*, een dialoog tussen Socrates en Phaedrus, geschreven rond 370–360 v. Chr.

De discussie gaat over de liefde en de ziel. Socrates vergelijkt de ziel met een paardenspan en hun menner. Deze twee paarden zijn verschillend van aard en het is aan de menner – het verstand – deze twee paarden in bedwang te houden. Een ander fragment, dat ik uit tekst genomen heb, gaat over geliefden, die bevoorrecht zijn met vleugels, die ervoor zorgen, dat ze nooit in de onderwereld terecht zullen komen. Hun zielen zullen het hemelgewelf bereiken en de *Ideeën* aanschouwen. Genoeg aanknopingspunten om tot een verbeelding te komen: Ik maakte een litho van een berglandschap, waarin op de voorgrond een menner en zijn paarden voortdraven.

Aan de keerzijde van dit panorama strekt zich een rotspartij uit waarboven in de wolkenlucht vagelijk te zien is, hoe een man op zijn wagen zijn gevleugelde paarden langs de horizon leidt. Dit is een verbeelding van de ziel van de goden, die altijd 'goede' paarden hebben.

Het panorama is als een leporello achterin het boekje geplaatst; voorin zit een boekje met de twee fragmenten uit de tekst *Phaedrus* en een Nederlandse vertaling daarvan, voorafgegaan door een korte inleiding. In het midden zit een veer – *pteron* – ingeklemd: symbool voor de vrijheid van de ziel. Het geheel is gebonden in een omslag met hard koft.

De litho's en teksten (Bodoni en een Griekse letter) zijn gedrukt op B. F. K. Rives papier. De oplage bestaat uit 15 exemplaren en het boekje kost € 200,-

Tijdens *De Week van de Klassieken*, van 17 t/m 26 april 2012 zal *Panorama van de ziel* te zien zijn in de etalage van Boekhandel Athenaeum aan het Spui in Amsterdam. Voor deze eerste presentatie zal ik in de boekhandel aanwezig zijn op zaterdagmiddag 21 april tussen 14.30 en 17.00 uur en op donderdagavond 26 april tussen 19.30 en 21.00 uur op de afdeling geschiedenis en klassieken (trapje links naar boven). Ik hoop vele geïnteresseerden daar te ontmoeten.

Lies Verdenius, Bilderdijkkade 21 A, 1053 VB Amsterdam, tel. 020 6830255,
l.verdenius@zonnet.nl, www.liesverdenius.nl

Mercator Press

memento

Een elegie geschreven door Arie van den Berg voor leraar, vriend, vertaler, schrijver Frans de Haan (1935–2010), met de hand gezet uit de Romanee, in november 2011 gedrukt op Arches 160 gr in 50 exemplaren met een illustratie van Mercator.

24 pp, 23 × 16 cm, € 20

endanog

Negen gedichten van Mercator, met de hand gezet uit de Garamond, in oktober 2011 gedrukt op Velin de Lana 250 gr in 50 exemplaren met een illustratie van Mercator en een cd waarop de auteur de teksten leest.

24 pp, 24 × 16,6 cm, € 20

Meer informatie: Willem Kramer, Middenduinerweg 70, 2082 LD Santpoort,
023 5374856, www.mercatorpress.org, willem@mercatorpress.org

Presse d'Escargot

Marie ten Brink – Herinneringen aan vijf oorlogsjaren, 1940–1945

Het verhaal dat Marie schreef geeft een heel goed beeld van wat zij beleeft in de grote gebeurtenissen van de oorlog, maar vooral hoe zij de kleine dingen als mens en als moeder voelt. Het boekje is in druk uitgegeven als eerbetoon aan haar 100ste geboortedag en is geheel met de hand gezet en gedrukt op een Korrex proefpers. 160 × 225 mm – 32 pagina's in stofomslag met bijlage – cahiersteek. De foto's zijn door drukkerij Mostert in offset gedrukt en later ingeplakt. De oplaag bestaat uit 75 genummerde exemplaren. Prijs: € 12,50 + € 2,- verzendkosten.

Te bestellen via e-mail: rmjvandijk@gmail.com

Uitgeverij Tungsten | 69

Menno Wigman: *Laatste taxi*, een plano in vier kleuren (voorzijde rood & geel, achterzijde groen & blauw) in een editie van slechts 26 door de dichter geletterde (A tot Z) en gesigneerde exemplaren. Uit lood gezet en gedrukt in de Excelsior door drukkerij Mostert te Leiden. 30 × 25 cm – 17,50 euro.

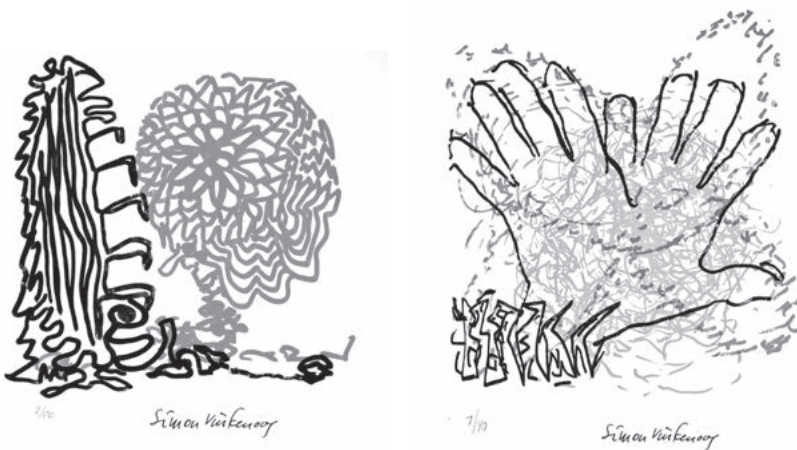
Pim te Bokkel: *Roltrap*, een plano in vier tinten blauw (op achterzijde *in reverse* gedrukt) in een editie van 33 door de dichter gesigneerde exemplaren (26 exemplaren geletterd A-Z; 7 exemplaren genummerd 1-7). Uit lood gezet en gedrukt in de Folio door drukkerij Mostert te Leiden. 30 × 25 cm – 17,50 euro.

Uitgeverij 69, Hoge Larenseweg 45, 1221 AK Hilversum, uitgeverij69@gmail.com

Grafisch atelier Sopit

Nooit eerder gepubliceerde tekeningen van Simon Vinkenoog zijn postuum uitgegeven in kleine oplage en verkrijgbaar bij galerie en grafisch atelier Sopit.

Simon Vinkenoog maakte in de jaren 50' en '60 naam als schrijver/dichter. In het baanbrekende *Atonaal* (1951) lanceerde hij de eerste bloemlezing van de Vijftigers, onder wie Hugo Claus, Remco Campert, en Lucebert, poëzie die met alle wetten

brak en insloeg als een bom, met tekeningen van Cobra schilders Karel Appel en Corneille. Maar beeldende kunst heeft ook altijd een belangrijke rol in het leven van Vinkenoog gespeeld. Tekenen, zeefdrukken, steendrukken en etsen, Vinkenoog was een veelzijdig kunstenaar.

Lex Schrama, vriend van Vinkenoog en goede relatie van Sopit had vier tekeningen in bezit die niet eerder in druk waren geproduceerd. Een uitdaging voor Harm Noordhoorn (grafisch atelier Sopit) en bevriende zeefdrukker Piet Vergunst om deze te vervaardigen in een kleine oplage van veertig exemplaren op een papierformaat van 45 × 60 cm en 35 × 50 cm, in twee- en driekleurendruk. De handtekening van Simon is mee gedrukt, dit in overleg met zijn vrouw Edith.

De zeefdrukken zijn afgelopen zomer tentoongesteld op de overzichtstentoonstelling van Simon Vinkenoog in galerie Jochem in Amsterdam.

Prijs per stuk in drie kleuren € 100 en twee kleuren € 75.

Interesse? info@sopit.nl, zie ook www.sopit.nl

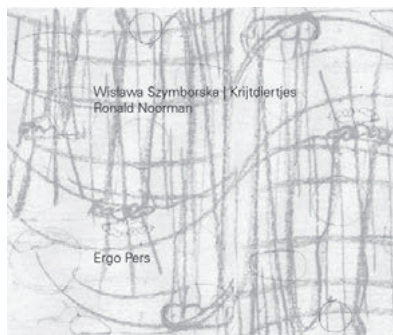
Galerie & grafisch atelier Sopit
 Anna Paulownastraat 22, 1901 BV Castricum
 Iedere zondag open van 11.00 uur-17.00 uur

Ergo Pers

Het laatste boek van Wislawa Szymborska *Krijtdiertjes (Otwornice)*, een bibliofiele uitgave met gedichten van Wislawa Szymborska en lithografieën van Ronald Noorman, verschijnt in het voorjaar 2012 bij Ergo Pers te Gent.

Krijtdiertjes (Otwornice) verschijnt in een oplage van veertig exemplaren. Intekenprijs € 850.

Bij elk exemplaar hoort een suite met vijf door de kunstenaar getekende en genummerde lithografieën. Elk boek werd ook in het colofon gesigineerd door Ronald Noorman. Wislawa Szymborska overleed op 1 februari 2012, enkele weken voor het verschijnen van dit boek.

‘In het dal een kleine beek, die een kleine beek is.
Een paadje in de vorm van een paadje van altijd naar immer.
Een bos met de schijn van een bos tot in eeuwigheid amen,
boven mij vliegen vogels, in de rol van vliegende vogels.
Zover het oog reikt heerst hier het moment.
Een van die aardse momenten
die men vraagt: ga niet voorbij.’

Contact: Rein Ergo, Ergo Pers, Muinkkaai 30, B 9000 Gent, + 32 (0) 9 225 60 40, ergo.pers@telenet.be. Meer info en afbeeldingen op www.ergopers.be

De Carbolineum Pers

Wellustige sonnetten

Bij De Carbolineum Pers zijn zopas de *Wellustige sonnetten* van Pietro Aretino verschenen, een klassieker uit de Europese erotische literatuur die nu opnieuw vertaald is door Geerten Meijnsing en Jan-Paul Van Spaendonck. Elk van de zestien sonnetten krijgt ook een erotische tekening van Jimi Dams.

Bij het groot formaat (30 cm) boek hoort een apart kleiner boekje met een uitvoerig nawoord over Aretino en zijn brutale sonnetten.

De liefde is gelijk de zee

Bij De Carbolineum Pers verschijnt binnenkort de liedbundel *De liefde is gelijk de zee*. Op een Brusselse boekenveiling dook in 2010 een onbekend en beduidend handschrift op met daarin 52 Vlaamse drank- en liefdesliederen uit de achttiende eeuw. 48 daarvan zijn onbekend. Ze verschijnen nu met 36 tweekleur-houtsneden door Isabelle Vandenabeele.

Octavo, meer dan 160 blz geschept Hahnemühle papier, 50 genummerde en gesigineerde exemplaren, in perkament gebonden. € 300.

Wie bestelt en betaalt vóór 15 april, ontvangt een op naam gedrukt exemplaar.

De Carbolineum Pers, Huize Salvia, Nieuwe Dreef 6, 2920 Kalmthout,
00 32 (0)4 77 77 22 51, www.carbolineumpers.be

Druksel

Bij Druksel zijn zopas twee nieuwe dichtbundels verschenen.

Waar toe: een gedicht van Laurens Vancrevel (de auteursnaam voor de uitgever Laurens Van Krevelen) is een antwoord op de Hölderlin-vraag 'wozu Dichter in dürftiger Zeit'. De bundel situeert zich binnen de traditie van het Nederlandse surrealisme maar is evenzeer een absorberen van en uiting geven aan internationale tendensen. De bundel bevat 48 blz., meet 16 op 21,5 cm en kost 20 euro.

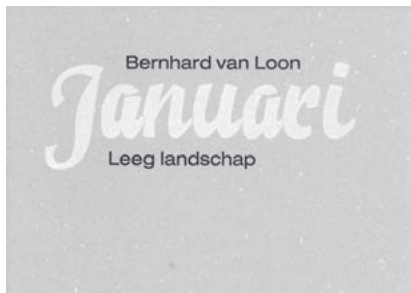
Animula: twaalfzielgedichten voor Christine D'haen is een herinneringsbundel van Paul Claes, een eerbetoon van een dichter aan een dichter. De gedichten zijn tegelijk persoonlijk en afstandelijk. Er is verdriet en opstand, maar ook gelatenheid en dankbaarheid. De onmacht van de mens tegen de onherroepelijkheid en een geloof in de blijvende waarde van cultuur(vormen).

De bundel bevat 36 blz., meet 16 op 21,5 cm en kost 20 euro.

Meer informatie over deze en andere uitgaven op www.druksel.be of via Johan Velter, Gentbruggestraat 106, BE-9040 Gent, +32 (0)473 50 99 18.

Triona Pers

De traditie om op Koppermaandag (de maandag na Driekoningen, een feestdag die op 6 januari valt) nieuwjaarswensen te sturen stamt uit de tijd van de gilden. Te dezer gelegenheid is bij Triona Pers weer een boekje verschenen: *Januari ~ Leeg landschap* van Bernhard van Loon. Het is een oblong boekje met één gedicht. 8 pagina's. Oplage: 150 exx. € 3 (plus verzendkosten).

Voor de Kerst verscheen van Rink Nauta: *De stok*. Dit is een bundel met tien gedichten, ondermeer over het ouder worden.

Hij is beide, de stok waarop
ik leun en de boom met tak
en lover die ik tot op de
nerf heb uitgeleefd, hij is
beide, oud en jong.

Oplage: 16 pagina's. Oplage: 70 exx. € 10 (plus verzendkosten).

Havenstraat 2, 9973 PL Houwerzijl, 0595 577 247, www.zolderman.nl,
mail@zolderman.nl

Fokas Holthuis

Catalogus Jeroen Brouwers

Antiquariaat Fokas Holthuis te Den Haag heeft een catalogus met boeken, brieven en bijzondere uitgaven van Jeroen Brouwers uitgebracht. Het gaat om ruim 150 items, waaronder zeldzame eerste drukken, opdrachtexemplaren aan vrienden en bekenden, luxe edities, originele brieven en vergeten vertalingen, alle afkomstig uit de collectie van meester-verzamelaar Arie Oexman.

In de collectie bevinden zich verschillende uitgaven van Nederlandse en Vlaamse margedrukkers: Avalon Pers (Woubrugge), Bébert (Rotterdam), Ad ten Bosch (Zutphen), Demian (Antwerpen), Hinderickx & Winderickx (Utrecht), De Lange Afstand (Amsterdam), Statenhofpers (Den Haag), De Veerpers (Amsterdam) en Ziggurat

(Antwerpen). Sommige uitgaven zijn verrijkt met een originele lino-snede of zeefdruk.

Zonder onderschriften (1980), met een formaat van liefst 32 × 47 centimeter, omschreef Brouwers later als volgt: 'een onhanteerbare oblong-uitgave die in opengeslagen toestand bijna een meter lengte van de keukentafel in beslag nam, een boek met zilveren voor- en achterplat, voorzien van prachtige etsen'. Deze vier etsen van Roger Wittevrongel zijn door de kunstenaar gesigneerd. Jeroen Brouwers zette zijn handtekening onder het colofon van deze zeldzame uitgave.

De catalogus verschijnt op papier en op internet. Zie www.fokas.nl

Agenda

Naar de letter — Prenten in boekdruk

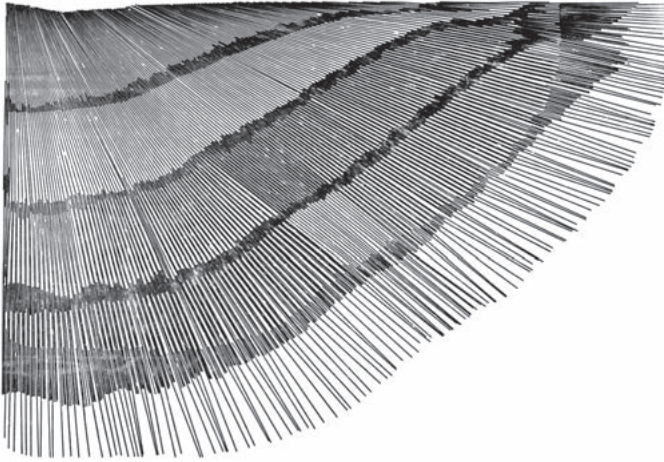
Van 4 februari 2012 t/m 27 mei 2012 exposeert Ben Joosten in het prentenkabinet van Museum Het Valkhof in Nijmegen.

Ben Joosten (1931) begon zijn leven in de kunst als brongsieter. Hij was van 1957 tot 1971 medefirmant van Bronsgietterij A Cire Perdue. Fa. M. N. R. Joosten was destijds een van de grote brongsieterijen, waar een belangrijk deel van de Nederlandse beeldhouwkunst uit de jaren zestig gestalte kreeg.

Na de ontmanteling van de gieterij ontpopt Ben Joosten zich als een gepassioneerd kunstorganisator. Hij was onder meer initiatiefnemer van Beelden op de Berg, een destijds regelmatig terugkerende beeldtentoonstelling in Wageningen. Ben Joosten woont en werkt in het Gelderse Dodewaard.

Gedurende zijn hele artistieke carrière heeft hij zich beziggehouden met prentkunst. Met name de afgelopen twee decennia heeft Ben Joosten zich ontwikkeld tot een eigenzinnig grafisch kunstenaar, die de aloude boekdruktechniek hernieuwd weet toe te passen. Zijn typografische prenten bevinden zich inmiddels in verschillende museale collecties, onder meer in die van het Rijksprentenkabinet van het Rijksmuseum Amsterdam, het Groninger Museum, Museum Het Valkhof en het Stadtmuseum in Borken (BRD).

Het werk van Ben Joosten krijgt in de kring van prentliefhebbers veel waardering. Voormalig hoofdconservator van het prentenkabinet van het Rijksmuseum, Ger Luijten, NRC-recensent Gijsbert van der Wal en Han Steenbrugge van Museum Belvedere zijn fervente aanhangers van zijn werk.

Ben Joosten wil graag exposeren in het prentenkabinet van Museum Het Valkhof. Zelf verklaart hij hierover: 'De intimiteit van het prentenkabinet biedt naar mijn gevoel een situatie waarin mijn werk optimaal tot zijn recht kan komen. Prenten kunnen in natura, ontdaan van lijsten en glaswerk, worden gepresenteerd waardoor een heel andere beleving van "het beeld" ontstaat. Die gedachte spreekt mij zeer aan.'

Museum Het Valkhof toont een selectie van Ben Joostens typografische prenten en hieraan gerelateerd materiaal. Ook zal het filmportret *Naar de letter* van de hand van Hanne van der Woude over de kunstenaar te zien zijn. In 2010 verscheen het boek *Ben Joosten – Tussen brons en lood*, dat bekroond werd bij de Best Verzorgde Boeken. Gedurende de tentoonstelling is dit boek te verkrijgen in de Museumwinkel.

Museum Het Valkhof, Kelfkensbos 59, Nijmegen, 024 360 88 05,
www.museumhetvalkhof.nl

Open: di-zo: 11-17; op de maandagen in de korte vakanties.

Toegangsprijs 19 jaar en ouder € 8,00; 6 t/m 18 jaar € 4,00; Gezinsticket (2 volwassenen + max. 3 kinderen) € 20,00, Museumkaart gratis.

Grafisch Werkcentrum Amsterdam

Workshop Japanse Dozen

Zaterdag 19 mei kunt u deelnemen aan de workshop Haku Chitsu, ofwel leren hoe van die prachtige Japanse doosjes te vouwen. Onder begeleiding van Marja Wilgenkamp, boekbindster, een hele dag intensief aan de slag met sierpapier en lijm.

Zaterdag 19 mei, 10.00 – 16.30

Materiaal, koffie, thee, lunch inbegrepen, € 95,-

Inschrijven? inschrijven@grafischwerkcentrumamsterdam.nl

Drukklup. Klup voor Drukkers

Drukklup is een klup. Geïnitieerd door Grafisch Werkcentrum Amsterdam. Voor liefhebbers van *echt* mooi drukwerk. Drukklup is met dubbel k en een p, precies zoals je het zegt, net zoals het klinkt.

De Drukklup heeft leden. Logisch, we zijn de pvv niet. Lid worden van de Drukklup betekent in het bezit komen van een Drukklup Goudkaart. Eenmaal voorzien van een persoonlijke duimafdruk verschaft de kaart u een aantal privileges.

Zo hebt u met de Goudkaart recht op gratis toegang tot alle lezingen en evenementen van het GWA. Krijgt u 10 procent korting op alle aangeboden cursussen. Ontvangt u meerdere keren per jaar een originele grafiek thuis. En alsof dat niet al genoeg is, hoort er bij een klup natuurlijk een KlupDag. Onder leiding van meesterdrukker Wick Molin een dagje freewheelen op de oude persen, met de antieke lettercollectie...

Hoe gaat het in zijn werk? Voor € 50 per jaar bent u lid. Maak zo'n bedrag over op rekeningnummer 3246 26 355 onder vermelding van Drukklup en uw adres, en de persen worden in werking gezet...

Grafisch Werkcentrum Amsterdam

Molukkenstraat 200, 1098 TW Amsterdam, 020 4651841

www.grafischwerkcentrumamsterdam.nl

Expositie Paradisoposters bij Galerie en Grafisch atelier SOPIT

De Britse letterfanaat Martin Kaye (1932-1989) ontwierp en zeefdrukte van 1972 tot 1983 alle posters voor de Amsterdamse popmuziek-tempel Paradiso. Het atelier van Kaye bevond zich in de kelder van Paradiso. Hij drukte affiches terwijl boven zijn hoofd werd opgetreden door artiesten zoals Iggy Pop, The Sex Pistols, Herman Brood, U2, The Rousers, Dire Straits en vele tientallen andere muzikanten – niet zelden herinnert nog slechts de poster aan hun bestaan.

Kenmerkend waren zijn eigen ontworpen letters, door hemzelf gesneden in zeefdruk-film, helder en groot. De oplage van rond de 125 posters werd door Kaye zelf, in gezelschap van zijn hondje Lady, door Amsterdam verspreid.

Een ruime selectie van de originele Paradi-so-posters, waarvan een aantal te koop is, hangt van 22 april tot en met 27 mei 2012 op de muren van Galerie & Grafisch Atelier SOPIT.

Kom zelf een Paradi-so-poster zeefdrukken op zondagmiddag 22 april met de mobiele drukkerij The Blackbox.

Galerie & Grafisch Atelier SOPIT – Anna Paulownastraat 22 Castricum.
 info@sopit.nl, www.sopit.nl, 06 51285404
 Elke zondag open 13.00–17.00 uur

De renaissance in het noorden in
 Proeflokaal Orvelte

Op 31 maart 2012 gaat *de renaissance in het noorden* van start. Deze bijzondere kunstmanifestatie is georganiseerd door de Klassieke Academie te Groningen. De manifestatie beslaat de drie noordelijke provincies van Nederland, er doen 16 musea aan mee en zo rond de 100 kunstenaars. Er wordt geëxposeerd en het programma wordt ondersteund door allerlei activiteiten en kunstuitingen, zoals lezingen, demonstraties, workshops en een Meet & Greet. Ook het Grafisch Proeflokaal Orvelte is van de partij en mag zich verheugen op het werk van de volgende exposanten: Tom Hageman (ets), Theo Zwinderman (lithografie en monoprint), Asaph Ben Menahem (hoogdruk), Martha Asman (houtdruk) en Reinder Homan (ets).

Gedurende de hele expositie periode biedt het Grafisch Proeflokaal Orvelte een gevarieerd randprogramma. Te beginnen met een *meet & greet* met de exposerende kunstenaars op 9 april ze paasdag, in de vorm van een paasbrunch. Aarzel niet en geef u op bij boekingen@grafischproeflokaal.nl

Randprogramma

☞ *Meet & greet* op 2e paasdag – 9 april 2012 – Paasbrunch vanaf 11.00 uur inloop. Het programma begint om 11.30 uur. De Brunch wordt verzorgd door De Schenkerij uit Orvelte. Het is een informeel samenzijn waarbij de kunstenaars vertellen over hun werk en in gesprek gaan met hun publiek. Entree € 15 p.p. all-in, opgave verplicht. Kan tot 6 april, dit in verband met de Warme Bakker.

Kunstenaars aanwezig: Tom Hageman, Theo Zwinderman, Asaph Ben Menahem, Martha Asman en Reinder Homan.

☞ Workshop/masterclass Fotopolymeer – 14 april 2012 vanaf 12.00 tot 17.00 uur. Geschikt voor kunstenaars en studenten. Minimaal 8, maximaal 12 deelnemers. Entree € 75 p.p. all-in, opgave verplicht. Kan tot 12 April. All-in is inclusief koffie/thee, materiaal en btw. Docent Gert Jan Forrer, Docent Rijksacademie Amsterdam.

☞ Workshop monoprint – 9 mei 2012 vanaf 13.00 tot 16.00 uur. Geschikt voor liefhebbers. Minimaal 8, maximaal 12 deelnemers. Entree € 55 p.p. all-in, opgave verplicht. Kan tot 7 mei. All-in is inclusief koffie/thee, materiaal en btw. Docent Theo Zwinderman, beeldend kunstenaar en docent.

Openingsuren: donderdag, zaterdag en de zondag vanaf 11.00 uur tot 17.00 uur. De entree is gratis. Gedurende de openingstijden zijn er doorlopend miniworkshops voor miniprijsjes. Deze worden gegeven in verschillende druktechnieken en verschillen per dag. Let op de website!

Grafisch Proeflokaal Orvelte, Melkwegje 5, 9441 PH Orvelte, 0593 565818
www.grafischproeflokaal.nl

The Letterpress Workers International Summit 2012 – first edition

International letterpress workshop & exhibition, April 19–21, 2012

MIL Museo del Lavoro, Sesto San Giovanni

Participants: Thomas Gravemaker (tomscot.org), Pete Burke (ku.dk), Alexander Cooper & Rose Gridneff (letterpressworkshop.com), John Cristopher (flowersandfleurons.com), Justin Knopp (typoretum.co.uk), Mark Pavey (deadmethods.com), Officina Tipografica Novepunti (novepunti.org), Dafi Kühne (babyinktwice.ch)

Officina Novepunti is glad to present The Letterpress Workers International Summit 2012, an international letterpress workshop, followed by exhibition, that will take place in Mil Museo del Lavoro – Archivio Sacchi, Sesto San Giovanni (Mi).

During the public workshop, eight European designers will work together, using typefaces, rolls, inks and paper, under the eyes of visitors. For whom is in search of more information or contacts about letterpress and typography, there'll be an info-desk, where it will be possible to find every kind of information and support. The artworks produced collectively will form the main corpus of the exhibition which will start right after the workshop. On that occasion, other typographical works by a selection of Italian typographers will be on show as well.

In April 2012, for the first time during the Salone Del Mobile exhibition in Milan, eight typographers among the best in Europe will meet each other to work collectively on a virtual scenario: 'What if electricity is no longer available? What if contemporary industrial processes (like offset printing and publishing) are out of order? What if only letterpress can forecast news in a post-crisis world?' Nowadays we're living in a digital era, based on a massive use of electricity, plastic, silicon. With a laptop it's possible to produce in a relatively easy and fast way almost every kind of visual artefact, with the possibility of further endless variations and changes. Thirty years ago, the situation was different. In order to produce posters, books, business cards, social communication, etc. experienced typographers used wooden or metal typefaces, largely composed and mounted by hand. Typefaces were physical objects, the system was based on physical measures and modular elements. Today, this tradition of work and culture is used by designers interested in putting to the test the connection between digital and analog technologies and outputs, experimenting with new visual and methodological paths.

For further information: www.novepunti.org, officina@novepunti.org

Workshop ex libris door Antje Veldstra

Van vrijdag 25 t/m zondag 27 mei geeft Antje Veldstra, graficus en typograaf, een workshop over het maken van een ex libris. Een ex libris werd vroeger in een boek geplakt als zijnde het eigendomsmerk. Dit gebruik is uit de mode geraakt. Het ex libris wordt nu wereldwijd verzameld en geruild. Het is voor de liefhebber een relatief goedkope manier om een mooie verzameling internationale kleingrafiek in bezit te krijgen.

In mijn ruime atelier staan drie etspersen en een half-automatische proefdrukkers. Verder heb ik een aardig assortiment lettertypes in diverse korpsen in mijn

bezit. Het is heel goed mogelijk om tijdens één workshop een ex libris te maken. Om de workshop mogelijk te maken voor belangstellenden die verder weg wonen hebben we een goede oplossing. In onze woonboerderij hebben we boven het atelier een comfortabele groepsaccommodatie zodat er verder niet gezocht hoeft te worden naar een slaapplek.

Kosten weekendworkshop: per persoon/per weekend voor vijf dagdelen les € 245. De prijs is inclusief materialen, eten, drinken en twee overnachtingen. Adresgegevens: Rijksweg 10-a, 9731 AA Groningen.

Kijk voor meer informatie op www.antje-veldstra.nl/workshops
Aanmelden of contact via info@antje-veldstra.nl

Cursus verantwoord boekherstel

Bij voldoende belangstelling organiseer ik op de zaterdagen 5, 12 en 19 mei a.s. een cursus Verantwoord Boekherstel. Belangstellenden hiervoor kunnen zich opgeven via de site www.boekkunst.nl.

Voor meer inlichtingen: Henk Francino, 0570 617546.

Drukken in oorlogstijd

Nooit werd het dagelijks leven in Nederland zo sterk beïnvloed door drukwerk als tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het wel of niet bezitten van een stukje papier kon soms het verschil maken tussen leven en dood. Of tussen inzicht in de oorlogssituatie en een verdraaid beeld van de werkelijkheid. Welke kranten werden er tijdens de Tweede Wereldoorlog opgericht en door wie? En wat waren hun standpunten? Hoe verdraaide de bezetter de waarheid in legale kranten en hoe werd deze vervolgens weergegeven in de illegale pers? Welke risico's nam het verzet om het drukwerk bij de mensen thuis te krijgen en hoe loste men het probleem van papier- en inkschaarste op?

Deze en andere vragen worden beantwoord in de expositie *Drukken in oorlogstijd* die op zondag 11 maart opent en te zien is t/m 26 augustus 2012 in het Grafisch Museum Groningen, georganiseerd in samenwerking met het Oorlogs- en Verzet-

centrum Groningen (OVCG). De expositie vertelt het verhaal van het legale en illegale drukwerk uit Groningen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het persoonlijk verhaal van ooggetuigen, drukkers en koeriers wordt verteld aan de hand van interviews, bewegend beeld, geluidsfragmenten en foto's. Het hele museum wordt voor het project ingezet. In de drukkerij wordt getoond hoe drukwerk gedurende de oorlog tot stand kwam. Objecten als radio's, stencilmachine en drukwerk geven inzicht in het vergaren, verwerken en verspreiden van informatie.

Foto Cas Oorthuys/nfa, coll. Nederlands Fotomuseum

De tentoonstelling is een eerbetoon aan alle verzetshelden die in het noorden betrokken waren bij de illegale pers. Wij doen dit met een portrettengalerij en een prachtig gedicht voor de gevallen drukkers. Daarnaast laten wij een groot aantal illegale kranten zien die in het noorden verschenen en laten we zien hoe de bezetter propaganda inzette in de strijd. In de expositie wordt een tweetal interviews getoond die in opdracht van het OVCG werden gemaakt met Wiemer Emmelkamp, redacteur van verzetskrant De Vonk en Jeriena Koolbergen-Leeninga, een koerierster die soms wel 300 km per week aflegde om illegale kranten bij de mensen te brengen.

Ook het verhaal van H.N. Werkman en De Blauwe Schuit komt in de expositie aan de orde. Als illustratie van het tragische verhaal van drukker en kunstenaar Werkman kunnen wij de allerlaatste brief laten zien die Werkman ooit schreef, aan Ate Zuithoff.

De expositie kwam tot stand dankzij de bijdragen van de volgende fondsen: vsv-fonds, sns Reaal Fonds, Prins Bernhard Cultuurfonds, Stichting Democratie en Media, Stichting Centrum voor de Eenheid in de Vakbeweging, Huis voor de Groninger Cultuur, Stichting Albino, JB Scholtenfonds, Commissie voor Spijsuitdeling en GGB Bolhuisfonds.

Grafisch Museum Groningen, Rabenhauptstraat 65, 9725 CC Groningen,
050 525 6497, www.grafischmuseum.nl

Expositie Gijs Elzinga

Onder de titel *Onvangbaar* exposeert onze contribuant Gijs Elzinga prenten met gedichten in museum Jan van der Togt tot en met 29 april.

Museum Jan van der Togt, Dorpsstraat 50,
1182 JE Amstelveen
(020) 641 57 54, www.jvdtogt.nl
Openingstijden: woensdag tot en met vrijdag
11.00 tot 17.00 uur, zaterdag en zondag 13.00
tot 17.00 uur

COLOFON

Deze nieuwsbrief is een uitgave van de Stichting Drukwerk in de Marge.

Voorzitter: Bubb Kuiper, bubbkuiper@netaffairs.nl

Secretaris: Silvia Zwaaneveldt, Gerrit Doustraat 4, 2311 XP Leiden, silvia@drukwerkindemarge.org

Penningmeester: Roosje Keijser, Koningsweg 7, 3582 GA Utrecht, roosje@drukwerkindemarge.org

Overige bestuursleden: Alex Barbaix, Sander Pinkse

Nieuwe contribuanten/adreswijzigingen graag doorgeven aan de secretaris.

Nieuwsbrieven verschijnen 4 maal per jaar, begin januari, april, juli en oktober. Kopij voor de nieuwsbrief dient uiterlijk halverwege de voorafgaande maand binnen te zijn.

Bijdragen liefst per e-mail naar nieuwsbrief@drukwerkindemarge.org, of per post naar Nieuwsbrief Stichting Drukwerk in de Marge, Herengracht 51, 1015 BC Amsterdam.

Redactie nieuwsbrief: Alex Barbaix, Sander Pinkse